

Muistelukerronnan ulottuvuudet näkyviin lähiluvulla

Arvio teoksesta Pöysä, Jyrki: *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen.* Joensuu, Suomen kansantietouden tutkijain seura. 2015. 281 s. ISBN 978-951-9451-09-1.

Leena Rossi

Folkloristi Jyrki Pöysä työskentelee yliopistotutkijana Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa. Vuonna 2015 ilmestyneessä teoksessaan *Lähiluvun tieto: Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen* hän kehittää tieteidenvälistä näkökulmaa kilpakeruuaineistojen tulkintaan. Kirjoittamalla tuotetut muisteluaineistot ovat hänen keskeisintä tutkimusaineistoaan, jota hän on jo vuosikymmeniä käyttänyt. Hän on myös järjestänyt keruita. Kulttuuriaineiden opiskelijoille ja tutkijoille ovat tuttuja niin hänen lukuisat metodologiset artikkelinsa kuin hänen väitöskirjansa *Jätkän synty: Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä* (1997), joka perustuu *Jätkäperinteen keruukilpailun* (1969) vastauksiin.

Kilpakeruut ovat erinomainen tapa saada tietoa ihmisten arkielämästä, ja ne ovat olleet kulttuurientutkimuksen piirissä tärkeä aineistonkeruumuoto jo yli 150 vuotta. Tässä työssä on varsinkin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto ahkeroinut, mutta myös Museovirasto ja eräät yliopistojen oppiaineet ovat järjestäneet keruita. Aluksi koottiin eri perinnelajeja mutta 1960-luvulta lähtien yhä enemmän aineistoja, jotka keskittyvät väljästi perinteeseen ja muistitietoon. 1970-luvulla aloitettiin elämäkertojen ja 1990-luvulla ajankohtaisten kokemusten kuvausten keruu.

1990-luvulla suomalaisessa kulttuurientutkimuksessa ruvettiin myös pohtimaan, miten voidaan analysoida hedelmällisesti kilpakeruuaineistojen monimuotoisuutta ja kirjoittajien omia kokemuksia. Kirjallisuuden ja narratiivisuuden tutkimuksen piiristä vaikutteita saanut Pöysä päätyi omissa puntaroinneissaan lähilukuun. Sen lähtökohdaksi on huomion kiinnittäminen yksittäisiin teksteihin ja tekstin osiin. Haasteena on, miten tutkija pystyy tekemään oman analyysinsä etenemisen helposti seurattavaksi ja päätelmänsä ymmärrettäväksi. Pöysä varoittaa, ettei lähiluku yleensä anna lopullista tietoa tai tulkintaa. Eipä sitä anna mikään muukaan menetelmä.

Pöysä pohtii teoksessaan lähiluvun kysymyksiä ajan, tilan ja narratiivisuuden näkökulmista käyttäen esimerkkeinään tekstejä neljästä kilpakeruusta: *Joensuun paikat* (2002), *Tietokone – isäntä vai renki?* (1995), *Korsuperinteen keruukilpailu* (1973) ja *Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistissa ja perinteessä* (1967). Utelias lukija ilahtuu, kun löytää tarkasteltavat tekstit kirjan liitteestä, sillä keruuaineistot ovat harvoin helposti saatavilla. Vaikka aineistot olisi julkaistu, ne ovat useimmiten niin vahvasti toimitettuja, etteivät ne kelpaa tutkimusanalyysin kohteiksi.

Lähiluvun tietoon Pöysä on koonnut ja muokannut aikaisempia julkaisujaan sekä kirjoittanut uutta tekstiä. Kirjan luvuissa, jotka tarjoavat lähtökohtia muistelukerronnan analyysille (1.) ja koskevat monitasoista narratiivisuutta (3.), hän hyödyntää aikaisempia julkaisujaan. Pohtiessaan narratiivisuutta hän käyttää myös kokemuksiaan vuosina 2003–2013 useissa yliopistoissa pitämiltään luentokursseilta. Elämäkerrallisia paikkoja ja kerrontaa (2.) sekä aikaa kirjoitusten jäsenysperusteena (4.) koskevat luvut hän on muokannut aikaisemmista artikkeleistaan, mutta tilaa (5.) ja toimijuutta (6.) käsittelevät luvut ovat kokonaan uusia.

Muistelukerronnan analyysin lähtökohdista lähilukuun

Alkuun Pöysä selvittää sekä menneisyyttä että kertojan toimijuutta tuottavan kirjoitetun muistelukerronnan erittelyn lähtökohtia. Kirjoitukset ovat nimittäin haastava aineisto. Jokainen kokemuskuvaus tapahtuu kulttuurin suullisten ja kirjallisten konventioiden mukaisesti, mutta se on aina yksilöllinen ja ainutkertainen. Se puhuttelee suoraan lukijaa, joka ei voi seurata sivusta vastauksissa avautuvaa kirjoittajien todellisuutta, vaan sukeltaa sympatioineen ja antipatioineen samaan todellisuuteen. Tässä on pakko huomauttaa, että myös haastatellen tuotetut muistitietoaineistot ovat yhtä vangitsevia. Aineiston analysoijana ja tulkitsijana tutkija on aina eettisesti vastuullisessa asemassa, sillä hänen on tehtävä oikeutta kirjoittajien erityislaadulle, mutta samalla suojeltava heidän yksityisyyttään.

Keruuaineistojen (epä)edustavuus on vaivannut yhteiskuntatieteilijöitä, ei niinkään kulttuurintutkijoita. Vaikka kyselyt on suunnattu koko kansalle, kirjoittajat ovat ”itse itsensä valinneet”, ja vastaajakunta on painottunut yhteiskunnan ”alatasoille” (s.21). Muutenkin aineisto on sosiaalisesti ja ikärakenteeltaan vinoutunut. Naiset ja iäkkäät ihmiset ovat enemmistönä miltei kaikissa kyselyissä. Aineistojen edustavuutta tärkeämpää on mielestäni se, että vastaukset osoittavat, mikä on ollut menneisyydessä mahdollista.

Kyselyvastausten oletetaan olevan muistinvaraisia. Tutkijan on kuitenkin huomattava, että kirjoittajat ovat niitä laatiessaan voineet käyttää tukenaan myös muistiinpanojaan ja päiväkirjojaan tai painettuja teoksia. Elämäkerrallisuus jäsentää lähes kaikkia vastauksia niin, että kertojat liittävät kirjoittamansa oman elämänsä vaiheisiin. Kirjoittavan subjektin totuus on kuitenkin sosiaalisesti välittynyt, sillä yhteisön konventiot vaikuttavat siihen, mitä ja miten yksilö kertoo ulkopuolisille kyselyjen järjestäjille ja heidän kauttaan myös tutkijoille. Kertojan ja tutkijan todellisuus poikkeavat useimmiten toisistaan niin temporaalisesti kuin spatiaalisesti eli yleensä aineistosta puuttuu samankeskisyyden näkökulma. Sitä paitsi vastauskirjoitukset ovat keskenään monenkeskisiä, sillä ne eivät kerro samoista tapahtumista ja henkilöistä.

Lähiluku (*close reading*) on kirjallisuudentutkimuksen piiristä lähtenyt konkreettinen tekstin tarkastelutapa, jolla voidaan tarkoitaa melkein mitä tahansa yksityiskohtaisen analyysin käytäntöä. Pöysä pohti ja toteutti lähilukua yhtä kansanrunoesimerkkiä käyttäen jo artikkelissaan ”Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina” *Vaeltavat metodit* -kirjassa (2010). Menetelmää voidaan soveltaa vain suppeisiin teksteihin, sillä se kohdistetaan yleensä teksteihin kokonaisuutena. Koska muistelukerrontaa sisältävät kirjoituskilpailuvastaukset ovat yleensä melko lyhyitä, ne soveltuvat lähilukuun hyvin.

Kuhunkin tekstiin paneudutaan lähiluvussa monta kertaa. Ensimmäinen lukukerta on automaattinen ja pohdiskelematon. Mutta kun tekstiin palataan yhä uudelleen, tulkintoja syvennetään kiinnittämällä huomiota eri seikkoihin: tekstin sisällön yksityiskohtiin ja muotoon sekä tekstin narratiiviseen rakentumiseen. Tutkijan lukukerrat näkyvät konkreettisesti alleviivauksina ja marginaalihuomautuksina, kun hän rekisteröi ja tulkitsee tekstin piirteitä eri konteksteissa ja useimmiten johonkin teoriaan nojaten. Menetelmä sopii Pöysän mukaan hyvin tutkimuksen alkuvaiheessa hypoteesien muodostamiseen, rajattuihin aineistoihin ja ylipäätään artikkelina julkaistaviin tutkimuksiin. Se voi olla myös hyödyllinen aloitus- tai välivaihe, jota seuraa systemaattinen aineiston tarkastelu sekä vertailevat, paradigmaattiset tutkimustavat.

Elämäkerralliset paikat ja narratiivisuus

Kirjansa kolmannessa luvussa Pöysä tarkastelee kirjoittamalla muisteltuja paikkoja. Kirjoittaminen nostaa eletyt paikat refleksiivisen tarkastelun kohteeksi. Tällöin ne eivät jää vain raporteiksi kirjoittajan ajatuksista ja muistikuvista, vaan niiden kokemiseen liittyvät myös kuvitteellisen ja alitajuisen elementit.

Pöysä aloittaa muistelukerronnan lähiluennan tarkastelemalla yhtä *Joensuun paikat* -kyselyyn (2002) lähetettyä vastausta. ”Matkalla tanssitunnille” -kirjoituksessa 15-vuotias peruskoulutytty kuvaa elettyjä paikkojaan tietyn reitin varrella. Kaupunkitila on muuttunut hänelle merkityksellisiksi paikoiksi toiminnan ja liikkumisen kautta, ja paikkojen merkitykset ovat muuttuneet, kun niiden käyttö on muuttunut. Nuoresta iästään huolimatta kirjoittaja on läsnä teksteissä hyvin monenikäisenä, joten niissä on mukana myös monia aikatasoja. Lähiluvun avulla kirjoituksesta paljastuu, miten monimutkaisesti elämänhistorialliset paikkakokemukset rakentuvat.

Paikkojen analyysin lisäksi Pöysä kokeilee kirjansa kolmannessa luvussa eräiden narratologisten perusjakojen ja käsitteiden soveltuvuutta kirjoitettujen muistelutekstien analyysiin. Muistelutekstithän ovat oma erityinen tekstityyppinsä, ja vaikka ne ovat kertovia, kertomuksellisia ne eivät kokonaisuudessaan ole. Niissä on kuitenkin kertomusjaksoja, kertomusyksiköitä, joita voidaan tarkastella yksitasomallin mukaan. Kertomuksellisuuden monitasomalli taas soveltuu koko vastaukseen, jossa on kertomuksellisuutta monilla tasoilla. Kirjoitettuja vastauksia voidaan lähilukea tarkastellen kirjoituksen kokonaisuutta tai sen eri jaksoja. Tekstin jaksottaminen voi kuitenkin olla hankalaa.

Pöysä antaa esimerkin kummakin mallin soveltamisesta lähilukemalla *Tietokone – isäntä vai renki?* -kyselyn (1995) kahta vastausta.. Erään miesvastaajan kirjoituksessa hän keskittyy koko kirjoituksen sisällä olevaan lyhyempään narratiiviseen jaksoon VIC-20-kotitietokoneen käyttöön otosta, ja erään naisvastaajan kirjoitusta tietotekniikan käyttöönotosta työpaikalla hän lähilukee kokonaisuutena monitasomallia käyttäen. Lyhytkin kertomus voi olla polveileva, mutta varsinkin kokonainen kirjoitus voi sisältää kertomusketjuja ja isompiin kokonaisuuksiin upotettuja pieniä kertomuksia.

Kerrotun ajan ja tilan monet tasot

Neljännessä luvussa Pöysä tarkastelee koettua ja kerrottua aikaa muistelukirjoitusten jäsenysperiaatteena sekä osoittaa, että teksteissä aika ja narratiivisuus ovat tiiviisti sidoksissa toisiinsa. Kirjoittajat hahmottavat ajan kestoina ja lineaarisena, vain yhteen suuntaan kulkevana. He etenevät kerronnassaan pääpiirteissään kronologisesti, mutta esittävät tuon tuostakin myös takaumia ja viittauksia tulevaan. Menneisyyden toteutuneet vaihtoehdot he juonellistavat syy-seuraus-suhteiden mukaan.

Kirjoitusten ajallisten rakenteiden erittelyyn ja tulkintaan Pöysä esittää temporaalisen mallin. Se perustuu lineaarisen ja nykyhetkestä lähtevän aikakäsityksen yhdistelmälle. Ihminen on ajassa läsnä nykyhetken kautta, jossa kerronnan aika ja kerrottu aika eli menneisyys kohtaavat. Näin syntyy kaksoistemporaalisuus. Aikojen moninaisuus tulee kiintoisasti esille lähiluvussa, jossa useat menneisyyden ja nykyisyyden ajat sekä kirjoittajan ja lukijan ajat kohtaavat. Myös itse tulkinta on ajallinen prosessi, jonka kuluessa jokainen lukukerta tuottaa uuden tulkinnan. Aikojen erilaisuuteen liittyy myös, että kertova ja kerrottu minä on eri.

Temporaalista erittelyä Pöysä soveltaa yhteen vastaukseen, jonka hän on valinnut *Vuosien 1917–1918 tapahtumat kansan muistissa ja perinteessä* -kyselystä (1967). Hän etsii kirjoituksesta ensin aikatasot: menneen, nykyisen ja tulevan. Näistä saattaa löytyä aukkoja, joilla voi olla merkitystä tulkinnan kannalta. Temporaalisen analyysin hyöty on nimenomaan siinä, että tutkija voi sen avulla rekonstruoida kertojan subjektiivisen perspektiivin. Kertomuksen omaelämäkerrallinen kehys ei kuitenkaan ole aina ilmiselvää eikä kronologinen, vaan kirjoittaja voi itselleen merkityksellisellä tavalla irtautua tapahtumien kronologiasta. Toisaalta kirjoituksissa on likimääräisesti muistettuja jokapäiväisiin tapahtumiin liittyviä seikkoja ja toisaalta ainutkertaisiin tapahtumiin liittyvää valokuvamaisen muistamisen illuusiota.

Tila kuuluu ajan ohella inhimillisen kokemuksen ennakkoehtoihin, ja Pöysä paneutuu kerrottuun tilaan viidennessä luvussa. Tilallisten suhteiden ja merkitysten pohtiminen eli spatiaalinen käänne tapahtui 1980-luvulta lähtien yhteiskunta- ja kulttuuritieteissä sekä narratiivisuuden tutkimuksessa maantieteen piiristä tulleiden vaikutteiden ansiosta. Samalla kertojan asemoinnista (paikantamisesta) tuli tärkeää. Myös Pöysän käyttämä tilan käsite lähtee maantieteestä. Tila voidaan ymmärtää tapahtumien näyttämönä, ja se hahmottuu toiminnan ja liikkeen kautta. Kertomismaailma ei ole sama kuin kerronnan tilanne, mutta kertoja on läsnä kummassakin eli samanpaikkaisuus määrittää kertojan ja kerronnan suhdetta. Kertojan läsnäolo tapahtumissa tuo mukaan uskottavuuden, ruumiillisuuden ja aistimuksellisuuden.

Tilaan liittyy myös jostakin kotoisin oleminen, johon puolestaan kertojan identiteetti ja toimijuus kytkeytyvät. Muistelukirjoituksissa tila voi olla suppea tai laaja sekä konkreettinen tai abstrakti. Pöysä myöntää, ettei tilaa tarvitse välttämättä hahmottaa samoin kuin hän, vaan sen voi tehdä toisinkin.

Tilan esimerkiksi Pöysä ottaa sodan poikkeustilan *Korsuperinteen keruukilpailuun* (1973) lähetettyjen vastausten kautta. Hän lähilukee kolmea vastausta ja vertailee niitä selvittäen sisällön ja rakenteen eroja. Sodan aikana erilaisissa tehtävissä toimineet kirjuri, lähetti ja lääkintäupseeri jäsentävät kukin kertomustaan oman elämänsä avulla ja esittävät kertomuksensa matkana ja reittinä, jonka varrella on paikkoja. Miesten kirjoitusten kertomusmaailmat rakentuvat sisäkkäisinä kokonaisuuksina, joiden kontrastiivinen analyysi tuo esille erilaiset vastausstrategiat.

Toimijuus muistelukerronnassa

Kirjansa lopuksi Pöysä tarkastelee vielä valitsemiensa muistelutekstien toimijuutta, johon viime vuosina on sekä humanistisissa että yhteiskuntatieteissä kiinnitetty paljon huomiota. Kaikki keruukilpailujen vastaukset ovat jonkun tekemiä eli niillä jokaisella on subjekti, joka kirjoittamalla tuottaa tekstuaalisen edustuksen itsestään ja asemoi itsensä. Kirjoittamalla muistelu vahvistaa myös kertojan omaa toimijuutta eli tuloksellista tekijyyttä. Toimijuuden peruskehys on sosiaalinen: toiminta tapahtuu aina suhteessa toisiin, sillä toimijan lisäksi tilanteissa on aina toiminnan kohde sekä sivustakatsojat, passiiviset osalliset. Eri tilanteissa osat voivat vaihtua. Toimijalla on pitkälle mahdollisuus valita, mitä hän tekee, vaikkakaan hän ei voi täysin ohjata tekojaan – sattumalla ja rakenteillakin on osuutensa. Toiminta voi siis olla tietoista tai tiedostamatonta.

Toimijuuteen liittyy aina myös vastuuta, valtaa ja resursseja. Narratiivinen toimija voi ”korjata” todellisen elämän toimijuusasetelmia, vaikkapa vääryyksiä, kertomalla tapahtuneen toisesta näkökulmasta. Hän voi häivyttää toimijuuttaan tai tehdä sen näkyväksi. Hän voi myös erottaa kertovan ja kerrotun minänsä, joiden avulla tutkija voi puolestaan selvittää kirjoittajan itsen positioita. Pohdiskeluillaan Pöysä pyrkii syventämään kuvaa toimijuuden esittämisestä ja merkityksistä.

Pöysän mukaan lähiluku ei ole varsinainen metodi vaan tutkimuksen strategiaan liittyviä valintoja, ja se tuottaa usein kokeellista, keskeneräistä tietoa. Kirjassaan hän kokeilee, mihin tutkimuksessa päästään, kun aineistojen sijasta tarkastellaan yhtä tekstiä mahdollisimman huolellisesti. Tekstin lisäksi lähiluvun voi kohdistaa mihin tahansa aineistoon, kuviin, ääniin, materiaan ja näiden yhdistelmiin. Ainakin historian tutkijat, joita Pöysä sanoo kirjansa alkusanoissa todellisiksi lähiluvun asiantuntijoiksi, ovat mielellään tarttuneet monenlaisiin aineistoihin. Miksi se ei onnistuisi kulttuurintutkijoiltakin!

Ihan varauksetta en suosittelisi *Lähiluvun tietoa* kandidaattiesitelmäänsä kirjoittavan nuoren opiskelijan käteen, mutta olisi kiintoisaa kokeilla, miten se soveltuisi eritasoisille metodikursseille. Hyviä ideoita siitä voi saada pitemmällekin ehtinyt muistitietotutkija, joka paneutuu pohtimaan omia tulkintaprosessejaan. Kirjan räikeä kansi ei valitettavasti houkuttele tarttumaan teokseen, vaikka sitä koristaakin

hääntäänsä tavoitteleva lohikäärme, *ouroboros*, joka symboloi ikuista paluuta. Otuksen voidaan ymmärtää kuvaavan tutkijaa, joka jatkuvasti kyseenalaistaa omia aikaisempia tulkintojaan, ja sitä, ettei mikään tieto ole lopullista.

FT, KK Leena Rossi on vapaa tutkija ja tietokirjailija.

Kirjallisuus

Pöysä, Jyrki. 1997. *Jätjän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itäsuomalaisessa metsätyöperinteessä*. Helsinki: SKS.

Pöysä, Jyrki. 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. Teoksessa *Vaeltavat metodit*, toim. Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo, 331–360. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.